

DEDE ÖMER RÛŞENÎ DÎVÂNÎ'NDA SÖZ VE KONUŞMA ÂDÂBI İLE İLGİLİ HUSUSLAR

Semra TUNÇ*

Özet

Sözlü ve yazılı edebiyatın temeli dil, dilin malzemesi sözdür. Şâir ve edipler dili kullanmadaki hünerlerine göre değer bulurlar. Dîvan şâirlerinde sözün gerçek anlamıyla ele alınışına pek rastlanmaz. Onlar çoğunlukla söz ile kendi sözlerini, şiirlerini kastetmişlerdir. Ancak Dede Ömer Rûşenî Dîvânî'nda söz gerçek anlamında, sohbet ve konuşma âdâbı ile alâkalı kullanılmıştır. Bunun en önemli sebebi onun yüklendiği misyondur. Zîra o insanları dînen ve ahlâken eğitmeyi amaçlayan bir tekke şâiridir.

Anahtar Kelimeler

Dede Ömer Ruşenî, Eski Türk Edebiyatı, tekke edebiyatı, söz, konuşma âdâbı, nasihat-nâme.

ABOUT WORD AND RULES OF CONVERSATION IN THE DIVAN OF DEDE OMER RÛŞENÎ

Abstract

Language is the base of the spoken and written literature and word is the material of the language. Poets and authors gain value by their skill of using language. The poets of Classical Turkish Literature don't use "word" in its real meaning. They usually intend their own poems. But we see that in the Divan of Dede Ömer Rûşenî, "word" had been used in its actual meaning related with conversation and regular customs of talking. The reason is that he was a mystic poet and his aim was educating man by the way of religion and morality.

Key Words

Dede Ömer Rûşenî, Classical Turkish Literature, mystic poems, word, rules of conversation, a letter of counsel.

---

* Yard. Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.

Konuşma insanı hayvandan ayıran en önemli özelliktir. Yerinde ve âdâbına göre söz söyleme ise insanı hemcinslerinden öne geçiren bir vasıftır. İnsan sözüyle değerini yükseltebildiği gibi düşürebilir de. Eskiler bu sebeple söze çok önem vermiş, söz ile özün yani kişinin söylediği ile şahsiyetinin uygunluğuna, özellikle şâir ve ediplerimiz söz ile mânânın birbirini tamamlamasına özen göstermiş ve dikkat çekmişlerdir.

Sözün, özellikle güzel sözün değerini “*Güzel söz ve bağışlama arkasından incitme gelen sadakadan daha iyidir.*”(Bakara, 2/263) meâlindeki âyet ve bu âyetten ilhamla “*...Güzel bir söz de sadakadır...*”(Buhârî, 1987: 6/2715) hadisi vurgulamaktadır. Ayrıca yine sözün kudreti ve etkisi, “*Ona yumuşak söz söyleyin, belki o aklını başına alır veya korkar.*” meâlindeki âyet (Tâ-Hâ, 20/44) ve “*Şüphesiz ki açık, düzgün sözlerden sihir (gibi ruhlar üzerinde tesirli) olanları vardır - yahut; şüphesiz beyânın bazıları elbette sihirdir (ruhları sihirler)-*” (Buhârî, 1988: 12/5791) hadîsiyle de teyid edilmiştir.

Ayrıca, söz ve konuşma âdâbı, bir milletin tecrübe imbiğinden süzülerek nesilden nesile hayat görüşü olarak aktarılan atasözleri ve deyimler içinde oldukça geniş yer tutar. “*Söz gümüşse sükût altındır*”, “*Tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır*”, “*Söz dokuz boğumludur, boğa boğa söyle*”, “*Söz adamın mihengidir*”, “*Söz güherdir*” gibi atasözleri ve “*söz açmak, söz atmak, söz geçirmek, söz götürmek, söz olmak, söz vermek, sözünü bilmek, sözünün eri olmak*” gibi deyimler bazılarıdır.

Edebiyatımızda hemen hemen bütün hacimli dinî, ahlâkî ve didaktik eserlerde söze bir bölüm ayrılmış veya yeri geldikçe konuşma âdâbı ile ilgili hususlar dile getirilmiş, hatta sırf söz âdâbı ile ilgili nasihat-nâme türünde müstakil manzumeler yazılmıştır. (Yeniterzi, 2001: 322-23) İlk Türkçe mesnevî olan Yûsuf Hâs Hâcib’in ahlâk kitabı Kutadgu Bilig’te: “*Sözüne dikkat et başın gitmesin, dilini tut dışın kırılmasın. Söz bilerek söylenirse bilgi sayılır; bilgisizin sözü kendi başını yer. Çok sözden fayda görmedim, ama söylemek de faydasız değildir. Dilini iyi gözet başın gözetilmiş olur; sözünü kısa kes ömrün uzun olur. İnsan iki şey ile kendisini ihtiyarlamaktan kurtarır. Biri iyi iş, diğeri iyi söz. Kendine ölümsüz bir hayat dilersen, ey hakîm, işin ve sözün iyi olsun.*”

Söz deve burnu gibi yularlıdır. O dişi deve boynu gibi nereye çekilirse oraya gider. Sözü bilerek söyleyen çok kimse var. Benim için sözü anlayan adam azizdir. Akıl süsü dil, dil süsü söz; insanın süsü yüz, yüzün süsü gözdür. Söz kara yere mavi gökten indi; insan kendisine sözü ile değer verdirdi.” gibi ifadeler görürüz. (Kutadgu Bilig, 1998: II/23,167; 23,170; 23,171;24,176; 24,181; 24, 183; 26,206; 26,207; 26,210; 31, 274)

Kaşgarlı Mahmûd'un Türk Dili yadigârı Dîvânu Lügati't-Türk'ünde söz ve konuşma âdâbı ile alâkalı atasözü ve deyimler de kültürümüzde konuya verilen önemi pekiştirmektedir. “*Kuru kaşık ağza yaraşmaz, kuru söz kulağa yaraşmaz. Dil ile sofraya erişilir. Dil ile bağlanan dişle çözülmez. Sözü tadına dalan kimse esir olur (Lafa dalan tutsak olur). Çok sözü anlamak olmaz, yalçın kaya yıkılmak olmaz. İnsan çok sözü anlayamaz, nasıl ki dağdan yalçın kayayı yıkamaz.”* (Dîvânu Lügati't-Türk, 1998: I/383; 429; II/20; 150-51; III/20)

On ikinci yüzyılda yazılmış bir ahlâk kitabı olan Edib Ahmed'in Atebetü'l-Hakâyık'ında da söz benzeri hususlarla ele alınarak konuşma ve söz âdâbı ile ilgili nasihatlere yer verilmiştir. Edîb Ahmed; “*Edeplerin başı dili gözetmektir. Düşünerek konuşan adamın sözü, sözün iyisidir. Ağzın ve dilin ziyneti doğru sözdür. Doğru söz, bal ve yalan söz soğan gibidir, soğan yiyip ağzı acılandırma; bal ye. Yalan söz hastalık ve doğru söz şifâ gibidir. Sözü düşünerek söyle, acele etme; sözünü sakla ki, sonra başını saklamayasın.”* derken, Kaşgarlı Mahmûd veya Yûsuf Has Hâcib'den farklı şeyler söylemiyordu (Atebetü'l- Hakâyık, 1992: 87/130; 87/133;88/155;88/161-63; 95/357-58). Kezâ Mevlânâ ve Yûnus ve hattâ Rûşenî de hemen hemen aynı şeyleri söylüyordu. Amaçları aynıydı: İnsanları eğitmek, bilgilendirmek, yanlışlardan sakındırmak, doğruyu öğretmek ve iki dünyada da mutluluğa ulaşmaları için kılavuzluk etmektir.

Mevlânâ'nın Mesnevî'sinde de söz ve konuşma ile ilgili, atasözü mahiyetinde veciz ifadeleri sıkça görmek mümkündür. “*Söze kulak verme yolundan gir. Ağızdan bir kere çıkan söz, bil ki yaydan fırlayan ok gibidir. Oğul ok gittiği yerden geri dönmez, seli baştan bağlamak gerek. Söz söylemek için önce dinlemek gerekir. Söz dinleyene göre söylenir,*

terzi kaftanı adamın boyuna göre keser.”(Mesnevî, 1995: I/1627; 1658-59; VI/1241) gibi ifadelerle Mevlânâ, konuşmak için önce dinlemeyi bilme ve sonra da düşünerek konuşma gerekliliğine teşbihlerle işaret eder. Yûnus Emre de söz redifli manzumesinde sözün önemini şöyle ifade eder:

Keleci bilen kişün yüzini ag ide bir söz
Sözi bişürüp diyenün işini sag ide bir söz

Söz ola kese savaşı söz ola kestüre başı
Söz ola agulı aş bal ile yag ide bir söz
(Tatçı, 1990: 113)

Söz, şâir ve ediplerin ham maddesidir. Şâir ve ediplerin dili ve sözü kullarılarına göre değer bulurlar. Şâirler genellikle inciye benzettikleri sözü; vezin, kafiye gibi âhenk unsurlarıyla birlikte mânâyı da göz önünde bulundurarak meramlarını en etkili biçimde anlatmayı ve ustalıklarını ortaya koymayı hedeflemişlerdir. Ancak, Edîb Ahmed ve Yûsuf Has Hâcib gibi ahlâkçı; Mevlânâ ve Yûnus gibi mutasavvıf şâirler, halkı dinî, tasavvufî ve ahlâkî yönden eğitmeyi ve bilgilendirmeyi amaç edindikleri içindir ki, eserlerinde şeklî unsurları, müzikaliteyi ikinci plânda tutmuşlardır. Böylece söz ve ses mükemmelliği yerine meramlarının anlaşılabilir olmasına çaba harcamışlardır. Bu itibarla, onların eserlerinde söz ile ilgili hususlar, daha çok dinî, ahlâkî ve içtimâî düstur ve öğüt niteliğindedir. Onlar çoğunlukla sözü, gerçek anlamında kullanıp, onun mahiyeti, konuşma ve dinleme âdâbı ile ilgili örneklemeler yaparak halkı eğitmeye çalışmışlardır. Tekke edebiyatı ürünlerinde, nasihat-nâme ve genel ahlâk kitaplarında aynı hususu görebiliriz. Fakat, klâsik Türk şiirinde, söz ve mânâ birbirini tamamlar mahiyettedir. Âdeta bir elmanın iki yarısı gibidir. Özellikle usta şâirler, hiçbir zaman birini tam anlamıyla diğerine tercih etmemişlerdir. Ayrıca “söz, lafz, suhan” kelimeleriyle karşılanan söz, onlarda çoğunlukla “şiir, gazel” yerine, ve yine genellikle kendi şiirleri yerine kullanılmıştır. (Beyzadeoğlu, 1993: 45-48) Yûnus Emre,¹ Nesîmî,² Karamanlı Aynî,³ Mesîhî,⁴ Fuzûlî,⁵

¹ “söz” redifli 7 beyitlik gazel, s.113.

² “söz” redifli 17 beyitlik gazel, s.185.

Nef'î,⁶ Tıflî,⁷ Mezâkî,⁸ Üsküdarlı Sırrî,⁹ Nâbî,¹⁰ Sâbit,¹¹ Nehcî,¹² Mîrzâ-zâde Mehmed Sâlim,¹³ Neylî,¹⁴ Sünbülzâde Vehbî,¹⁵ Fahrî¹⁶(Nef'î'ye nazîre) ve Mehmed Tevfik¹⁷(Nef'î'ye nazîre) gibi şâirlerin dîvanlarında tesbit ettiğimiz “söz, sözüm, sözümüz, suhan, suhanım ve lafz ” redifli manzumelerde de görüleceği üzere, gerçek anlamıyla sözün mahiyeti ve konuşma âdâbı ile ilgili ifade hemen hemen hiç yoktur.

Halvetiyye tarîkatının Rûşeniyye kolunun kurucusu Aydınlı Dede Ömer Rûşenî'de ise söz, daha çok -dîvan şâirlerinden farklı olarak- tekke edebiyatı mümessillerinde gördüğümüz ve yukarıda zikrettiğimiz hususlar çerçevesinde kullanılmıştır. Aydın'da doğup, Bursa'da yetişen, ağabeyi Alâaddin-i Halvetî vasıtasıyla Halvetiyye tarîkatine girerek Bakü, Tebriz ve Berde'a'da irşadla meşgul olan on beşinci yüzyıl tekke şâiri şeyh Rûşenî'nin (Tunç, 2000: 237-49) şiirlerinin büyük bir kısmı müridleri için öğütler içermektedir. Tabii ki bu öğütler aynı zamanda genel ahlâkî esaslardandır. Bu yazıda Rûşenî'nin şiirlerindeki söz ve konuşma âdâbı ile alâkalı hususları ve benzetmeleri ele alıp göstermeye çalıştık. Ancak, bu hususlar zaman zaman müstakil bir şiir, bazan da

³ “elfâz” redifli 7’şer beyitlik 2 gazel, s.488-89.

⁴ “elfâz” redifli 5 beyitlik gazel, s.190; “suhan” redifli 11 beyitlik kıt’a, s.306.

⁵ “söz” redifli 7 beyitlik gazel, s.243; “lafz” redifli 6 beyitlik gazel, s.265.

⁶ “sözüm” redifli 44 beyitlik kaside, s.45; 9 beyitlik gazel, s.318.

⁷ “suhan” redifli 5 beyitlik gazel, s.304.

⁸ “suhanım” redifli 34 beyitlik kaside, s.170; 5 beyitlik gazel, s.466; “sözüm” redifli 6 beyitlik gazel, s.466.

⁹ “suhan” redifli 71 beyitlik kaside, s.62-69.

¹⁰ “suhanım” redifli 9 beyitlik gazel, C.II, s.862; “suhan” redifli 7 beyitlik gazel, C.II, s.877.

¹¹ “elfâz” redifli 5 beyitlik gazel, s.442.

¹² “suhan” redifli 11, 7 ve 5’er beyitlik üç gazel, s.236-38.

¹³ “sözümüz” redifli 6 beyitlik gazel, s.340.

¹⁴ “suhanım” redifli 5 beyitlik gazel, s.108.

¹⁵ “suhan” redifli 95 beyitlik kaside, s.91-126.

¹⁶ Nef'î'nin “sözüm” redifli kasidesine nazîre: İsmail Hakkı, *Konevî Meşâhir, I. Kısım*, Konya 1342, s.28-34.

¹⁷ Nef'î'nin “sözüm” redifli kasidesine nazîre: Mehmed Tevfik, *Kasâ'id-i Teyfik*, İstanbul 1304, s.7-12.

muhtelif şiirlerde beyitler hâlinde karşımıza çıkmaktadır. Konunun dağılmaması ve tekrardan kaçınmak için öncelikle Rûşenî'nin bu konudaki şiirlerini -ele aldığı hususları belirterek- tam metin olarak vereceğiz. Akabinde ise, söz ve konuşma ile ilgili çeşitli beyitleri - gerekli görülen açıklamalarla- sıralayacağız.

Aşağıda metin hâlinde vereceğimiz iki gazelinde şâir; muhatabın seviyesine ve anlayışına göre söz söyleme; hâlden, sözden anlayana söyleme; sır saklama, herkese sırrını açmama; az ve öz , alçak sesle ve yerinde konuşma; çok konuşmanın beyne zarar vereceği; konuşacak kişiyi seçme, büyük sözünü küçüğe söylememe; gönül gözü açık olana söyleme gibi söz ve konuşma âdâbı ile ilgili, tecrübelerle sabit gerçekleri birer vecize mahiyetinde vermektedir. Ayrıca, ikinci gazelin sonunda hâlden anlamayanla konuşmanın, sohbetin, faydadan çok zarar getireceğini, pervânenin halini muma arzetmeğe gidişi ve ateşe düşüp yanışıyla delillendirerek ifade etmektedir. Böylece içtimâî bir gerçeği ve tasavvufî esasını, yani; asıl olanın kişiyi doğru yola kılavuzlayacak ve hâlimden anlayacak, derdine çare olacak birine uyması gerekliliğini îmâ etmektedir.

Gazel 1

Mef'ûlü Fâ'ilâtü Mefâ'ilü Fâ'ilün

Bülbül hikâyetin kerem it zâğa söyleme

Zâğ u zağan didüklerini bâğa söyleme

Ṭûṫî kelâmını dimegil kara qarğaya

Bâz-ı sefid sırrını çaylağa söyleme

Bîmâr olan bilür yine bîmâr hâlini

Mecrûh u hastanuñ haberin şağa söyleme

Çün her ne söyleseñ yine söyler revān saña
Bes yürü var dağı duruban ıağı söyleme

Bir 'uzv sırrını dime bir 'uzva sen sen ol
Başuñ gider başuñ sözün ayağı söyleme
Mühr ur dehānuña sırruñı sen sen ol dime
Bes her ne var dehende di tuıağı söyleme

Ādemdeki kulağı di iy Rûşeni sözüñ
Şakın varup eşekdeki kulağı söyleme
(Tunç, 1990: 203, 71)¹⁸

Gazel 2

Mef'ûlü Fâ'ilâtün Mef'ûlü Fâ'ilâtün

Hem-dem degüldür ey dil dime sözüñ dudağı
Diseñ sözüñi söyler her bulduğı kulağı

Az di sözüñi öz di çoğ söyleme sözüm tut
Çoğ söylese sözi dil zahmet virür dimāğı

Yirüñ kulağı vardur āheste söyle sözüñ

---

¹⁸ Rûşeni Dîvanı'ndan alınan örneklerde verilen rakamlar, sırasıyla; sayfa, şiir ve beyit numarasını karşılamaktadır.

Söyleme bakmayınca sözüñi şol u şağa

Söz söyleseñ kişiy e añladuğınca söyle

Ulu kişi kelâmın söylemegil uşağa

Göñli gözi uyumış kişiy e söyleme söz

Söyle sözüñi var bir göñli gözi uyağa

Söyleme ey habîbüm sözüñ raķibe zinhâr

Kim gördi söyledüğün bülbül sözün kelâğa

Pervâne Rûşenî-vâr âşüfte-ħâl ü lertzân

Ĥâlin dimege vardı yandı düşüp çerâğa

(Tunç, 1990: 204, 72)

Yine Dede Ömer Rûşenî külliyyâtının bütün nüshalarında bulunan ve bazı nüshalarda “**Pend-nâme-i Rûşenî**” adıyla kayıtlı olan bir tercî-i bendi vardır ki, ilk dört bendi tamamıyla söz ve konuşma âdâbı ile ilgilidir. Sekizer beyitlik yedi bentli bu manzumede; yaradılmışa kötü bakmamayı, kişinin her neye bakarsa iyi bakması; Hakk’ın feyzini elde etmek için hiç kimseye kötü söylememeyi; ayna gibi gördüğünü söylemek yerine su gibi eriştiğini temizlemeyi; güneş gibi her yana ışık saçıcı olmayı; ben değil biz, sen değil siz diye hitab etmeyi; kendine akıllı ve zekî, başkalarına cahil ve ahmak dememeyi; başkalarının sözünü kötü, uğursuz diye zemmedip, kendi sözünü medhetmemeyi; kendi yolunu tutmayı, hiç kimseye töhmet edip yol kesici, haydut dememeyi; önüne konanı yermeden yemeyi; insanlarla hoş selamlaşmayı; alçak gönüllü olmayı; cömert olmayı, yedirip içirmeyi ancak yediğini ve yedirdiğini söylememeyi; kimseye iyi veya kötü dememeyi, zira kimin cennetlik kimin cehennemlik olacağını kimsenin bilemeyeceğini; Allah’ın yarattığı

hiçbir şeyi yermemeyi; gıybet etmemeyi ve hiçbir kimse ve şey hakkında niçin böyle-şöyle dememeyi öğütleyerek, kişiye iyi huy, hizmet ve edep güzelliği gerektiğini ve bu sebeple ömrünü sadece özünü, kendini bilmeğe sarfetmesini salık verir. Ayrıca, “ Sus, koru, bekle, gözünü açarak (ayıp bulmak için) bakma, hiç öfkelenme, rind ol, yürü, dokunmadan geç” anlamındaki vasıta beyti de bir düstûr mahiyetindedir.

Tercî'-i Bend

Müfte 'ilün Müfte 'ilün Fâ 'ilün

I

Diñle sözüm saña direm iy 'amū
 ardaşuñ oğlı sözi hadur hamu
 Bed dime bed bama yaradılmışa
 Her neye kılsañ nazarı kıl nigū
 Nesne dime kimseye var yo yire
 Ger saña irsün dir iseñ feyz-i Hū
 هر چه كه بينى نگر دم مزن
 هيچ بچه تم زن و چيزي مگو¹⁹
 Gözgü kimi gördüğüni söyleme
 řu kimi iriřdüğüni cümle yu

Gün gibi her yire şalup rüşeni
 Her yañaya hoř gezüben kū-be-kū
 Rüşenî kimi oluban ehl-i dîd
 Aç gözüni dime utan yār gū

Dınma gözet bama çerer puşma hîç

¹⁹ Gördüğün her şeye bak, konuşma. Her şeye gözünü karart, bir şey deme.

Rind-i cihān ol yūri tohınma giç

II

Biz di sözi söyleyicek ben dime
Siz di şaķın yañıluban sen dime
Kendözüñe ‘ākıl ü zīrek diyüp
Özgelere cāhil ü gevden dime
Özge sözün naħs diyü zemm idüp
Öz sözünü medħ idüp aħsen dime
Öz yoluñı yine özüñ sen urın
Töhmet idüp özgeye reh-zen dime
Her ne koyarlar öñüñe yirme yi
Nān-ı cev ü gendüm ü erzen dime
Gördüğüñe hoş di “selāmün ‘aleyk”
Pır ü cevān emred ü oğlan dime
Hāşılı budur sözümüñ hāşılı
Dip deñiz ol kimseye sen ben dime
Dınma gözet baħma çerer puşma hıç
Rind-i cihān ol yūri tohınma giç

III

Atalaruñ pendin işit iy aħı
Yi ve yidür olma baħıl ol saħı
Tañrı içün yi yidür ammā saħın

Olsun için olmasun aduñ ağı
Böyle yidüm böyle yidürdüm dime
Böyle dimek çoğların oldu fağı
Zâhid iseñ bir yire gir dınma hıç
'Āşık iseñ göge çıhar āvağı
Halka dime yahşı yaman kim bilür
Kim olısar cennetī ya dūzağī

Mü'mine yanmağ mı olur olıcağ
Kâfir iken Nūşirevân berzağī
Yirme yigirme bu cihân halkını
Sen sen ol Allâhı severseñ dağı
Dınma gözet bağma çerer puşma hıç
Rind-i cihân ol yürü toğınma giç

IV

Yirme yirenler yirini kaldı hep
Yirme bu gün her ne ki yaratdı Rab
Ağzuñı gıybet söz için açmayup
Kimselerüñ 'aybına depretme leb
Dime niçün olmadı bīmār genç
Nūş bile niş dikensüz ruğab
Nişe durur zâhid-i hod-bîn 'abūs
Āşık-ı şādık nişedür pür-ğarab

Şorma neden koydı Hudā kimde hilm
 Hıkd u hased kimde kiminde ğazab
 Saña gerekdür gerek iy merd-i Hāk
 Hılk-ı hasen hıżmet ü hüsni edeb
 ‘Ömrüñi şarf eyle özüñ bilmege
 Ehl-i Hākuñ viridi budur rüz u şeb
     Dınma gözet bahma çerer puşma hıç
     Rind-i cihān ol yürü tohınma giç

V

Hāk yolına girmeye key er gerek
 Māde gerekmez bu yola ner gerek
 Server ü serdār u ser-efrāz hem
 Hüb u sebük-rūh u girān-ser gerek
 ‘İşksuz ādem varımaz Tañrıya
 Hākka varan ‘ışk ile hūger gerek
 Yolda kalur bī-hüner ü saht u süst
 Cüst gerek yolda hünerver gerek
 Zāhid olan nice gerek zāhidā
 Lāl gerek kūr gerek ker gerek

Aduñı münkir koma koy mu‘tekıd
 Gerçi kişi münkire münker gerek
 Bī-ta‘ab āsānlıĝ ile sālīke

Tañrıya varmaqlığa yol-ger gerek
Dınma gözet baħma çerer puşma hîç
Rind-i cihân ol yûri toħınma giç

VI

Yine işit pendüm eger gūş var
Dür kimi sözüm idinüp gūşvār
Yitdügine luř ile miskînlik it
Meskenetüñ esbine olup süvār
Boynuña boncuğ kimi ikrāmı taħ
Destüñe ihsânı idüp hoş-süvār
Dime yüzine kişinüñ 'aybını
Her kişinüñ ğıybetini itme var
Bulma bahâne işine kimsenüñ
Güdmeyüben kimsede 'ayb u 'avār
Gezme ayıħ ser-ħoş u medhüş gez
Nüş idüben ħüb mey-i hoş-güvār
Rüşenī-i mihr kimi zerrece
Mihrden ayrılmayuban sāye-vār
Dınma gözet baħma çerer puşma hîç
Rind-i cihân ol yûri toħınma giç

VII

İy dil ü iy dīde vü iy Rüşenī

Diñle ki budur sözüñ rüşeni
 Țut özüñ alçağa şalup benligüñ
 Tanıyasın tā ki yitüp sen seni
 Tañrı rızāsın Țapayın dir iseñ
 Semredüben cānı arıhlat teni
 Anı dilerseñ ki olup pāk ü şāf
 Țalbüñ ola ‘ilm-i ledün ma‘deni
 Kīni vü kibri sürülüp sīnenüñ
 Sırr-ı İlāhīñ ola maḥzeni

Rüşenī-i mihr Țuta varlıguñ
 Göñlüñ evinüñ açılup revzeni
 Rüşen idüp zūlmetini göñlüñüñ
 Merdümek-i dīde kimi Rüşenī

Dınma gözet baḥma çerer puşma hīç

Rind-i cihān ol yūri toḥınma giç

(Tunç, 1990: 225-31, I)

Dede Ömer Rüşenî'nin manzumelerinin çoğunluğunda onun şeyh, ahlâkçı, öğretici vasfının öne çıktığını görürüz. Yukarıda verdiğimiz şiirlerinden başka, bazı tuyuğlarında da bunu görmek mümkündür. Ancak konumuz bakımından bizi ilgilendiren söz ve konuşma âdâbı ile ilgili olanlardır. Söz konusu edilen tuyuğlarda; bilmeden konuşup ustaymış gibi yorum yapmama; riyakâra, uğursuza, sözü ve işi üstadı, piri gibi olmayana sūfî dememeyi; insanın üstadına, elinden ekmek yediği pirine, şeyhine ve hanedanına söğüp kötü söz söylememesi gibi öğütler vermektedir:

Bilmedüğün sözi taqrîr eyleme
H'âb-ı nâ-ma'lûmı ta'bîr eyleme
Varuban bir kişiden işitmedin
Gel Kelâmu'llâhı tefsîr eyleme
(290, 88)

Sen sen ol sâlûsa şûfî söyleme
Her bed-i menhûsa şûfî söyleme
Vird ü kerdi pîri kimi olmayan
Her sözi ma'kûsa şûfî söyleme
(292, 94)

Sögme üstâdına zinhâr iy püser
Nişe kim üstâdına her ki söger
İnine üren uyuz it kimi ol
'Âkıbet olur uyuz u kûr u ker
(263, 8)

Pîr elinden çün yidüñ nân u nemek
Ehl-i pîre pes yine hürmet gerek
Hânedân-ı şeyhe şağın bed dime
Uyuz olur inine üren köpek
(278, 55)

Bir tekke şâiri olan Rûşenî’de söz vasıtasıdır. Onda sözü, klâsik edebiyatımızın pek çok mümessili gibi sanatlı, süslü söyleyişlerle, çeşitli teşbihlerle görmek pek mümkün değildir. O; söz âdâbı, mahiyeti, kudreti ve konuşma ile ilgili, genellikle dinî ve ahlâkî esasları bir ahlâkçı gibi öğretmeye çalışmaktadır. Onun asıl gayesi irşaddır. Bunun yanında zaman zaman söz ile ilgili teşbihlere de rastlanmaktadır. Fakat bu teşbihlerde sanat gayesinden önce öğreticilik ön plandadır.

Rûşenî, “söz, lafz, kelâm, suhan” kelimeleriyle karşıladığı sözü, “dür, gevher, şeker, taş, âb-ı hayât, can-perver, kût, rûşenâ, zıkr, Hak sözü, hak(doğru) söz, gıybet sözü, kötü söz, hîle” gibi kelime ve terkiplerle zaman zaman benzetmelerle ele alarak muradını anlatmaya çalışmıştır. Çoğunluğu dinî ve ahlâkî düstur olan hususları çeşitli temsil, atasözü, deyim ve teşbihlerle destekleyerek öğüt mahiyetinde muhatabına sunmuştur.

Söz-zıkr

Kulun sözü Allah olmalıdır. Bu itibarla Hakk’ı zikretmeyen dil, dil; ona ait olmayan söz, söz değildir. Hattâ O’nu düşünmeyen, içinde O’nu taşımayan gönül de gönül değildir:

Dil dime kim itnese zıkrüñ senüñ

Dil dime kim itnese fikrüñ senüñ

(77, 1/35)

Göz ki yüzüñ görmeye ol göz degül

Söz ki senüñ olmaya ol söz degül

(77, 1/32)

Söz-hak(doğru) söz

Rûşenî için sözün en önemli vasıflarından biri de “hak”, yani doğru olmasıdır. Doğru söze kulak ve akıl kesildiğini ifade eder:

Muṭrib ne ki dir iseñ di hoşdur
Biz haq söze cümle gūş u hūşuz
(233, II; 2/2)

Söz-hadîs

Söz deyince Kelâmullâh'tan sonra, Hz. Peygamber'in nükteli, ince mânâlar yüklü, hoş, eşsiz, insanı şaşırtan hakikatlerle dolu ve hikmetli sözleri, yani hadis akla gelir:

Eyâ sultāni kevneynüñ sözüñ cümle daḳâyıḳdur
Leṭâyıfduḡarāyıbdur 'acāyıbdur haḳâyıḳdur
(111, I/1)

Beyān itse ma'ānīyi bedī-i maṅṅıḳuñ n'ola
Kelām-ı ḥikmet-āmīzūñ meşābīḡ ü meşārıḳdur
(112, I/13)

Ayrıca, Hz. Peygamber'in sözü can bağışlar ve besler, “tûtî-i rûha” şeker verir:

Cān bağışlar cāna iy cān her sözüñ
Her dilüñdür ḳūtı cān-perver sözüñ
Cān ile her dil ider ez-ber sözüñ
Ṭūṭî-i rûḡa virür şekker sözüñ
(276, 48)

Söz-taş

Sözün, eğer değeri bildirilmek isteniyorsa, inci, cevhere; değersizliği söz konusu edilecekse alelâde taşa benzetilerek bir mukayese

içinde kullanılması çok yaygındır. Şâirimiz de biraz daha ileriye ve teferruata giderek, kuru kuruya inat eden, müdde'î'nin sözünü taştan da katı olduğunu, ehl-i hâllerin gönlünü kırdığını ifade eder:

Katıdur taşdan sözüñ iy müddeî söz söyleme
Şîşedür gönlüm şahın uşatma batar pāyuña
(202, 70/5)

Söz-gıybet sözü

Gıybet, dînen ve ahlâken insanı küçülten davranış biçimidir. İslâmiyet'te büyük günahlardan olan gıybet etmekten öte Rûşenî, gıybet sözü duymaktan kulağının esirgenmesi ve kendisine zararı olacak hiçbir sözü diline getirmemesi için Allah'a duâ eder:

Gözümü şakla nā-mahrem yüzinden
Kulağımı dağı gıybet sözünden
(83, II/15)

Ne söz kim var durur baña ziyānı
Zebānuma getürme yā Rab anı
(83, II/16)

Dime yüzine kişinüñ 'aybını
Her kişinüñ gıybetini itme var
(230, I/VI-4)

Söz-hîle

Söz o kadar etkili bir silahtır ki, insanın hileyle yılanı öldürdüğü gibi Rûşenî de sözünün münkiri öldürebilecek güçte olduğunu söyler:

Münkiri öldürür sözüm kim olur

Rîv-i âdem katili ef'înüñ

(120, V/6)

Kîl ü kâl ehli

Tasavvufî mânâsıyla kîl ü kâl ehli, “lafızda, sözde kalan, hakîkati, tasavvufî hakîkati idrâk edemeyen” demektir. Bir mutasavvıf olması hasebiyle ibareyi, bu mânâ ile kullanan Rûşenî, kîl ü kâl ehlinin; hâl ehlinin, yani; gönlü ve rûhu temiz, hakîkati kavramış, Hakk’ın rızasını kazanmış kulların sözünü bilemeyeceğini, bunu ancak yine hâl ehlinin anlayabileceğini dile getirir:

Ƙîl ü Ƙâl ehli ne bilsün ehl-i hâlüñ sözini

Ehl-i hâlüñ bilmege sözün gerekdür ehl-i hâl

(178, 46/5)

Söz-sır(râz), nükte, sır saklama

Sır; gizli olan şey gizem. Tasavvufta ise, Hakk’ın gâib hale getirip halka bildirmediği şeydir. (Uludağ, 1991: 430) Sır tutmak insanın en önemli meziyetlerinden biridir. İnsanı diğerlerinden öne çıkaran, değerini ve güvenini artıran da yine sır saklaması; her duyduğunu ve gördüğünü söylememesidir. Tekrar olmakla birlikte, Rûşenî’nin bu hususta uyarılarda bulunduğu beyitleri yukarıdaki manzumelerden alarak aktarıyoruz:

Gözü gibi gördüğünü söyleme

Şu kimi irişdüğünü cümle yu

(225, I/I-5)

Ayrıca, sır saklamak zahitliğin nişanıdır:

Zâhid olan nice gerek zâhidâ

Lâl gerek kūr gerek ker gerek
(229, I/V-5)

Mühr ur dehānuña sırruñı sen sen ol dime
Bes her ne var dehende di tutağa söyleme
(203, 71/6)

Rûşenî'nin söz konusu ettiği sır; tasavvufidir. Gönül gözü açık, rûhen temiz olan ve ancak, Allah'ın rızasını kazanmış kulların anlayabileceği, görebileceği ve mânen ince hakikatleri gizleyen sır, nüktedir. Bu sebeple onu her dudak söyleyemeyeceği gibi, her kulak da dinleyemez, yani anlayamaz:

'İşkuñ sözini söylemege her dudağ olmaz
Nükte sözini diñlemege her kulağ olmaz
(159, 27/1)

Onun dilindeki sır, dudağın bile âşinâ olmadığı bir sırdır:

Bir rāz var zebānda ki hem-dem degül dudağ
Var bir hayāl başda ki maḥrem degül dimāğ
(167, 35/1)

Ehl-i hâlin sözünün mânâsını, ehl-i sûret; yani eşyanın, yaradılmışın hakikatine vakıf olmayan, kâinâtı yalnızca akıl gözüyle gördüğüne göre değerlendiren, gönül gözü kapalı kişinin anlaması mümkün değildir:

Ehl-i şüret bu sözüñ ma'nâsını fehm idemez
Rûşenî bilür bu sözi bil sen iy şāhib-kemâl

(178, 46/7)

Muhataba göre söz söyleme

Dede Ömer Rûşeni'nin şiirlerinde söz ile alâkalı öğütlerden en fazla üzerinde durduğu husus, bir hadisten de hareketle, muhataba göre ve anlayacağı tarzda söz söylenmesidir. Bunu sık sık tekrar eden şâirin yukarıda bütünü verdiğimiz iki gazelinin biri (bkz: Gazel 1) tamamen bu konuya ayrılmış, diğèrinin (bkz: Gazel 2) ise ağırlıklı konusu yine budur.

Az konuşmak

Çok konuşmanın beyne zarar vereceğinden bahisle az konuşma gerektiğini şöyle ifâde eder:

Az di sözüñi öz di çoğ söyleme sözüm tut

Çoğ söylese sözi dil zahmet virür dimāğa

(204, 72/2)

Ayrıca, müridlerine hitaben, bir pirden naklen: “*Hakikat ondur, bunlardan dokuzu sessiz olmak, biri ise az konuşmaktır*” sözünü kaydetmektedir:

Hākīkat on durur dimiş ki bil hoş

Biri az söylemek dokuzı hāmūş

(3067, 2/2)

Yüzü güzel olanın özü, sözü güzeldir.

Maḥbūb olan bī-meze vü telḥ gerekmez

Özinde anuñ sözi kimi dad gerekdür

(145, 14/4)

Datludur acısı yoḥ sözi kimi özinüñ

Maḥbū' bir güzeldür hoş başdan ayağa

(205, 73/2)

Son olarak Dede Ömer Rûşenî'nin kullandığı söz ile ilgili atasözü ve deyimleri verelim:

Yirüñ kulağı vardur āheste söyle sözüñ

Söyleme bakmayınca sözüñi şol u şağa

(204, 72/3)

Țut sözini her ne kim buyursa

Bir kimseye sırrın itmeyüp fāş

(119, IV/12)

Er iseñ ko sözini da'vīnūñ

Gösterür Haqq erini ma'nīnūñ

(120, V/1)

Maḥbūb olan bī-meze vü telḥ gerekmez

Özinde anuñ sözi kimi dad gerekdür

(145, 14/4)

Yüz dürlü suḥan düzedürem dimege derdüm

N'idem ki şataşanda saña yāduma gelmez

(160, 28/3)

'Āşıkuñ dut sözine hoş kulağ

Depredüben 'ışk sözine dudağ

(168, 36/1)

Dutam dutam dehenüm nāle itmeyem ammā

Yüregüm oynadığına n'idem ne çāre kılam

(186, 54/2)

Datludur acısı yoḥ sözi kimi özinūñ

Maṭbū' bir güzeldür hoş başdan ayağa

(205, 73/2)

Yine işit pendüm eger gūş var

Dür kimi sözüm idinüp gūş-vār

(230, I/ VI-1)

Mühr ur dehānuña sırruñı sen sen ol dime

Bes her ne var dehende di tuṭağa söyleme

(203, 71/6)

Ḳatıdur ṭaşdan sözüñ iy müddeī söz söyleme

Şīşedür göñlüm şaḥın uşatma batar pāyuña

(202, 70/5)

Dinî ve ahlâkî eserlerde, nasihat-nâmelerde söz ve konuşma âdâbına önem verilmesi ve çoğunlukla bölümler ayrılmasında, Türk edebiyatının köklü bir sözlü geleneğe bağlı olmasının da payı vardır.

Netice olarak Dede Ömer Rûşeni, Dîvânından başka Mevlânâ'nın Mesnevî'sinden ilhamla yazdığı Ney-nâme, Çoban-nâme ve ismini başındaki karınca ile miskin hikâyesinden alan Miskin-nâme isimli mesnevîleriyle on beşinci yüzyıl tekke edebiyatının önemli temsilcilerindedir. Söz onun şiirlerinde meramını anlatmak için kullandığı bir vasıtaadır. O, sözle sanat yapmaktan ziyade, sözün mahiyeti ve kudreti üzerinde durmuş ve konuşma âdâbı ile ilgili yönünü ele alarak insanları dinen ve ahlâken eğitmeye çalışmıştır. Bu sebeple Dede Ömer Rûşeni, konuyla ilgili hususları genellikle dinî ve ahlâkî çerçevede değerlendirmiştir. Ancak dîvânında tekke şiiri çizgisi dışında şiirleri de vardır.

KAYNAKLAR

AKKUŞ, Metin, **Nef'î Dîvânı**, Akçağ, Ankara 1993.

- AKYÜZ, Kenan- Sedit Yüksel- Müjgan Cumbur- Süheyl Beken, **Fuzûlî, Türkçe Dîvan**, İş Bankası Yay. Ankara 1958.
- AYAN, Hüseyin, **Nesîmî Dîvânı**, Akçağ, Ankara 1990.
- BEDİR, Nurcan, **Neylî, Hayâtı, Eserleri, Dîvânı'nı Tenkidli Metni**, Yayınlanmamış YLT, SÜ SBE, Konya 1993.
- BEYZADEOĞLU, Süreyya "Dîvan Şiirinde Söz, Sühan, Lâfız", *Yedi İklim*, C.V, S.41, Ağustos 1993, s. 45-48.
- BEYZADEOĞLU, Süreyya, **Sünbülzâde Vehbî**, İklim Yay. İstanbul 1993.
- BİLKAN, Ali Fuat, **Nâbî Dîvanı**, C.II, MEB, İstanbul, 1997.
- EDİP AHMED b. Mahmud Yüknekî, **Atebetü'l-Hakâyık**, hzl: Reşit Rahmeti Arat, TDK, Ankara 1992.
- İNCE, Adnan, **Mîrzâ-zâde Mehmed Sâlim Dîvânı**, Tenkitli Basım, Ankara 1994.
- İSMAİL HAKKI, **Konevî Meşâhir, I. Kısım**, Konya, 1342.
- KARACAN, Turgut, **Bosnalı Alâaddin Sâbit Dîvânı**, Cumhuriyet Üniv.Yay. Sivas 1991.
- KAŞGARLI MAHMUD, **Dîvânü Lügati't-Türk Tercümesi**, 4.bs, çev: Besim Atalay, TDK, C.I-III, Ankara 1998.
- MEHMET TEVFİK, **Kasâid-i Tevfik**, İstanbul, 1304.
- MENGİ, Mine, **Mesîhî Dîvanı**, TTK, Ankara 1995.
- MERMER, Ahmet, **Karamanlı Aynî ve Dîvânı**, Akçağ, Ankara 1997.
- MERMER, Ahmet, **Mezâkî, Hayâtı, Edebî Kişiliği ve Dîvanı'nın Tenkidli Metni**, AKM, Ankara 1991.
- MEVLÂNÂ CELÂLEDDİN-İ RÛMÎ, **Mesnevî**, çev:Veled İzbudak, MEB, C.I-VI, Ankara 1995.
- ÖZDİNGİŞ, Vicdan, **Tıflî Ahmet Çelebi, Hayâtı, Eserleri ve Dîvânı'nın Tenkidli Metni**, Yayınlanmamış YLT, SÜ SBE, Konya 1991.
- ÖZYILMAZ, Halime, **Üsküdarlı Sırrî, Hayâtı, Eserleri ve Dîvânı'nın Tenkidli Metni**, Yayınlanmamış YLT, SÜ SBE, Konya 1995.
- Sahîh-i Buhârî**, çev: Mehmed Sofuoğlu, Ötüken, C. 6,12, İstanbul 1987, 1988.
- TATÇI, Mustafa, **Yunus Emre Dîvânı**, Tenkidli Metin, C.II, KB, Ankara 1990.

- TUNÇ(Aydemir), Semra, **Dede Ömer Rûşenî, Hayatı Eserleri ve Dîvânı'nın Tenkidli Metni**, Yayınlanmamış YLT, SÜ SBE, Konya 1996.
- TUNÇ, Semra “Dede Ömer Rûşenî” *SÜ TAE Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Konya 1997, S.5, s.237-249.
- ULUDAĞ, Süleyman, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Marifet Yay. İstanbul 1991.
- YENİTERZİ, Emine, “On Altıncı Yüzyılda Konyalı Bir Şair: Meşâmî” *Türk Dili*, Mart 2001 S.591, s.317-28.
- YILDIZ, Ahmet Nihat, **Nehcî Şerîf Mustafa Dede, Hayâtı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Dîvânı'nın Tenkidli Metni**, Yayınlanmamış YLT, SÜ SBE, Konya 1993.
- YÛSUF HÂS HÂCİB, **Kutadgu Bilig, II Çeviri**, hzl: Reşit Rahmeti Arat, TTK, 7. bs, Ankara 1998.